A.MUSAEV POEZIYASINDA TEŃEWLER HÁM OLARǴA LINGVOPOETIKALIQ TALLAW

Erniyazova Gulshaxira
Ájiniyaz atındaǵı NMPI

Tayanch so'zlar: *lingvistika, valentlik, ekvivalent, kontekst, obraz, semantika, shakl.*
Ключевые слова: *лигвистика, валентность, эквивалент, контекст, образ, семантика, форма.*
Key words: *linguistic, phraseological, language, kontekst, concerning, peculiarities, semantical, forma.*

Qaraqalpaq tilinde teńewler súwretlenip atırǵan qanday da bir waqıya yamasa hádiyseni ayrıqsha atap, oǵan oqıwshınıń diqqatın awdarıw ushın, sol nárseni ekinshi bir zatqa teńep, salıstırıp kórsetedi. Qaraqalpaq tilinde teńewler *day/-dey, -tay/-tey* affiksleri, sonday-aq, *kibi, siyaqli, tárizli, yańli, misli* siyaqli kómekshi sózler menen ańlatiladi. Misali:

Bir otırsa qaytip turmas kesel*dey,*
Tura ǵoysa toqtamaydı eser*dey,*
Másisi pos taslap qara meshel*dey,*
Shılǵawı shashaqlı Erejep bala. [A. Muwsaev.]

Kórkem sóz sheberi teńewlerdi obrazlılıqtı jaratıw, tásirsheńlikti kúsheytiw qusaǵan maqsetlerde qollanıw arqalı qaharmandı táriyplewde óziniń dóretiwshilik, stillik sheberligi menen onıń qanday ekenligin, minez-qulqin sheber táriyplewge erisken.

Mir-Alisher, Jiyrenshege *taqabbil*
Ataqlı shayırlar qaraqalpaqta. (A. Muwsaev)

Bul qosıq qatarlarında qaraqalpaq shayırların Alisher Nawayıǵa, Jiyrenshege ***Mir-Alisher, Jiyrenshege taqabbil*** dep teńep, olardıń sózge sheshenligin, dilwarlıǵın obrazlı túrde súwretlep maqtanish etedi.

Haslı insan, ózin kórseń periyzat,
Sháshmi jadiw kibi, ǵamzasi jállad,
Ádebi, ikramı mıń qızdan zıyat,
Húrlerge bası yeter sekil siyaqlı. (A. Muwsaev)

Bul qosıq qatarlarında shayır qaraqalpaq qız-kelinshekleriniń iybeliligin, gózzallıǵın, ádep-ikramlılıǵın, dilwarlıǵın ***kibi, siyaqlı*** teńewleri járdeminde sheber táriyplep, real turmıslıq kóz-qarasta súwretlegen.

Aǵa-Yunus *kibi* tuwǵan aǵası,
Jeńgesi qıyattıń maqsımzadası,
Zamanında edi qızdıń aǵlası,
Aziz diyer xızmetkeri múnásip. (A. Musaev)

Bul qosıq qatarlarında maqsimjan qızdıń aǵasınıń ***Aǵa-Yunus kibi*** ekenligin, al jeńgesiniń qıyat urıwınan ekenligin, zamanınıń aǵla qızlarınan ekenligi teńewler arqalı táriyplenip ótiledi.

Ismi Masqanadur shul qızdıń atı,
Megzer Shaxsanemge hasılı hám zatı,
Qız qádirin bilmey júrgen elatı,
Elinde kóp eken dushpanıń seniń (A. Musaev)

Qosıq qatarlarında Másxannıń Shaxsanemge megzes hasıl-zatı qizdiń qádirin bilmey júrgen elatı, elinde dushpanları kóp ekenligin teńewler arqalı sheberlik penen obrazlı túrde táriyplep ótedi. Sonday-aq, shayır óziniń “Qırmızı” qosıǵında qız kelbetin tómendegishe súwretleydi:

Bir mahitabandur qırmızı beden,
Ishqında zar boldı anıń kóp ladan,
Shashı súmbil kibi tisi ánjiman,
Alma kibi iyekleri qırmızı. (A. Musaev)

Shayır bul qatarlar arqalı Qirmizi obrazın jaratıwda hám gázzllıǵın táriyplep ashıp beriwde onıń dilwarlıǵın, teńi joq gózzallıǵın, ishqında qanshadan-qansha adamlardıń zarıw-giryan ekenligin, shashlarınıń súmbilligi, hátteki tisleriniń anjimanlıǵın, sonday-aq iyeklerin almaǵa teńep, onıń sulıwlıǵın kúshli tásirsheńlikti payda etip, lirikalıq obrazlılıq penen táriyplegen.

Hárkim óz dáwirinde Ǵarip- Shaxsanem,
Ótti bul dúnyadan Gárip jan bilen,
Hárkim teńin tawip oynayip kúlip,
Gúl bilen búlbúldek jawlana keldi,

Púshayman áyledi dúnyaǵa kelip,
Shajer japiraǵin*dek* sarǵayip solip,
Náshe kón arada sergizdan bolip,
Aqirinda ahi-apǵan keldi. ... (A. Muwsaev)

Ayapbergen shayırdıń bul qosıq qatarları arqalı qızdıń kelbetin táriyplewde onıń gúlge, búlbúlge "***Gúl bilen búlbúldek jawlana keldi***" dep folklorlıq dástúrlerden paydalanıw arqalı obrazlı túrde teńep, hár bir qız óz zamanında Ǵárip- Shaxsanem sıyaqlı ekenligin táriyplep sintezlep súwretlewge háreket etken.

Joldas emes lashın suńqar,
Ushqan qus*ta*y qanatı bar,
Zamanında bul hám tulpar,
Qatarınan ótti kók at.

Jolǵa shıqsa jıldırımday,
Oǵan hesh bir tabılmas tay,
Yusupbektiń Bádgirindey,
Daǵı dástan ótti kók at. ("Kók at")

Shayır joqarıda keltirilgen qatarlarda erte dáwirlerden insaniyattıń joldası bolǵan attı táriyplewde tereń mánili tolǵanıslar arqalı kúshli emotsionallıq-ekspressivlik mánige iye sezimtallıq penen "***Ushqan qustay qanatı bar***", ***Jolǵa shıqsa jıldırımday*** dep súwretlep tulpardı táriypleydi hám oqıwshıda oǵan degen súyispenshilikti arttıradı. Qaharmannıń obrazın real turmıslıq shınlıq penen qarıstırıp, jańashıllıq, zamanagóy únleslik sezimlerdi, joqarı dárejedegi emocionallıq ekspressiya menen suwǵarılǵan dárejege alıp shıǵadı.

Juwmaqlastırıp aytqanda, teńewler stillik maqsetlerde qollanılǵanda kúshli máni ózgesheligine, bay ekspressivlik emociya menen tuwılǵan jerdıń qádir-qımbatın, jaratılstıń hám hár qıylı hádiyselerdiń sáwleleniwin kóz aldına keltiretuǵınlıǵın kóriwge boladı.

Ádebiyatlar

1. Berdimuratov. E. Ádebiy tildiń funktsionallıq stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq tiliniń leksikasınıń rawajlanıwı. Nókis, 1973 j.
2. А.Бекбергенов. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. Нөкис, 1990 ж.
3. Musaev. Tańlamalı shıǵarmaları. N. 1962 j.